

Ziya Gökalp'in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi

Hamza ALTIN*

Özet

Ziya Gökalp, 1876 yılında Diyarbakır'da dünyaya geldi. Meşrutiyet ilan edilince İttihat ve Terakki partisinin Diyarbakır şubesini kurdu. Bu arada çeşitli gazetelerde sosyal ve siyasi konularda yazılar kaleme alırken diğer yandan da halkı meşrutiyet, hürriyet, adalet ve eşitlik konularında aydınlatan konferanslar verdi. Gökalp, birçok alanda eser verdi ve kitaplarının çoğu, kendisi hayatta iken yayınlandığı gibi vefatından sonra da orijinal halleriyle yahut sadeleştirilerek yayınlandı.

Ziya Gökalp'in başta sosyoloji olmak üzere çok çeşitli konularda bilgi sahibi olması, onun eğitim konusunda farklı bakış açıları geliştirmesine katkı sağlamıştır. Eğitimin milli olması gerektiğini savunan Gökalp, bu hususla ilgili çok sayıda makale kaleme aldı.

O, öğretmenlik mesleğini de çok önemsemekteydi ve bu konudaki sorunlar çözüme kavuşturulduğu takdirde, eğitim alanında birçok meselenin kendiliğinden hallolacağına inanmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Terbiye, Eğitim, Gazete, Öğrenci, Öğretmen.

The Importance of Ziya Gökalp for our Educational History

Abstract

Ziya Gökalp was born in Diyarbakır, in 1876. When constitutional monarchy was declared, he founded the Diyarbakır branch Office of the Party of Union and Progress Party (İttihat ve Terakki Partisi). In the meantime, while he put down on paper articles on social and political issues in various newspapers, he delivered lectures that aimed to illuminate the public on such issues as Constitutional monarchy, freedom, justice and equality. Most of the books by Gökalp, who wrote on many fields, were published when he was alive, his works were published in their original form or after being abbreviated even after his death.

Ziya Gökalp's having knowledge of various fields especially Sociology contributed the fact that he developed different points of view on education. Gökalp, who advocated that the education had to be national, wrote many articles on that issue.

He gave also great importance to the profession of teaching, and believed that many problems in education would be settled when this issue was resolved.

Keywords: Ziya Gökalp, Discipline, Educaiton, Newspaper, Student, Teacher.

a. Hayatı

Asıl ismi Mehmed Ziya olan Ziya Gökalp, 1876 yılında bir memur ailesinin oğlu olarak Diyarbakır'da dünyaya geldi.¹ Aslen Diyarbakır'ın Çermik ilçesine bağlı Alyos köyündendir. İlköğrenimini Diyarbakır'da Mercimekörtmesi isimli bir okulda tamamladıktan sonra Askeri Rüşdiyeyi ve Diyarbakır İdâdîsi'ni bitirdi.² Onun yetişmesine

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Kilis

¹ Ali Nüzhet Göksel, **Ziya Gökalp, Hayatı-Eserleri**, İstanbul, 1949, s. 7; Zdenka Vesela, "Mehmet Ziya Gökalp", **Dictionary of Oriental Literatures**, (Edit. Jiri Becka), London, 1974, s. 61.

² Cevdet Kudret, **Ziya Gökalp**, Ankara, 1963, s. 8.

aydın bir insan olan, *Diyarbakir Salnamesi*'nin hazırlayıcılarından, babası Tevfik Efendi önemli katkı sağladı.³ Babası, Batı tarzı eğitimi benimsemiş olmakla birlikte oğlunun doğu kültürünü de tanımasını istedi.⁴ Bu nedenle Gökalp, Gazali, Farabî, İbn-i Rüşd gibi İslâm düşünürlerinin eserlerini okudu ve etkilendi.⁵ Diyarbakır'da yaşadığı yıllarda İstanbul'daki yayın hayatını da yakından takip etmekteydi. Taşrada bulunması çok zor olan kitapları, özellikle Namık Kemal ve Ahmed Mithat Efendi'nin eserlerini İstanbul'dan temin ederek okumaya çalışmaktaydı.⁶

Ziya Gökalp, idâdiyi bitirdikten sonra İstanbul'a gitti. Yüksek öğrenimine parasız olduğu için İstanbul Baytar Mektebi'nde başladı.⁷ Bu okulun son sınıfında okuduğu sırada, Fransız İhtilali'ne dair arkadaşlarına mektup yazması, ayrıca Jön Türkler ile ilişkisi olduğu gerekçesi ile okuldan kovularak bir yıla yakın hapis cezasına çarptırıldı. İstanbul'da cezasını çektikten sonra da memleketine gönderildi. Bu hapis hayatında tanıştığı ihtiyar bir zâttan *Pîrim* diye bahseden Ziya Gökalp onun kendisine nasihatlerini de *vasiyetim* diyerek uygulamaya yemin etmiştir.⁸

Meşrutiyetin ilânına kadar Diyarbakır'da kalan Ziya Gökalp bu sürgün yıllarında boş durmadı, sürekli okuyarak kendini geliştirdi. Ayrıca yazı hayatını devam ettirdi; fakat eserleri bu yıllarda yasaklı olduğu için yayınlanamadı. Ziya Gökalp'ın, amcasının kızı Vecihe Hanım⁹ ile evlenmesi de hayatının bu dönemine rastlar.¹⁰ Bu evlilikten biri erkek, üçü kız olmak üzere dört çocuk dünyaya gelir. Kızlarından Seniha, sonraki yıllarda babasının hayatını yazacak olan Ali Nüzhet ile evlenmiştir.¹¹

Ziya Gökalp, Meşrutiyet ilan edilince İttihat ve Terakki partisinin Diyarbakır şubesini kurdu.¹² Bu arada bir yandan yayınladığı *Dicle*, *Peyman* isimli gazetelerde sosyal ve siyasi konularda yazılar kaleme alırken diğer yandan da halkı meşrutiyet, hürriyet, adalet ve eşitlik konularında aydınlatan konferanslar verdi.¹³ II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a giderek İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenleri ile tanıştı. Emrullah Efendi'nin yerine Dârülfünûn'da sosyoloji ve psikoloji derslerini vermekle görevlendirildi. Fakat bu görevde başarılı olamayınca Emrullah Efendi tarafından Diyarbakır ilköğretim müfettişliğine tayin edildi.¹⁴

³ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Ziya Gökalp'in Ölümüne Dair", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 8, Ağustos 1977, s. 4; Bülent Bora, *Ziya Gökalp*, İstanbul, 2000, s. 7.

⁴ Elizabeth Sirriyeh, *Sufis and Anti-Sufis*, Ricmand, 1999, s. 113.

⁵ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, (Çeviren: Şiar Yalçın), İstanbul, 2004, s. 693.

⁶ Nuran Abdulkadiroğlu, "Ziya Gökalp'de İslamiyet Telakkisi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXIII/1-2, 1985, s. 93.

⁷ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme II*, İstanbul, 1932, s. 91.

⁸ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (Çeviren: Kadir Günay), Ankara, 1979, s. 35.

⁹ Ziya Gökalp'in evlendiği hanımın ismi bazı kaynaklarda "Cevriye" olarak geçmektedir. Bkz: Uriel Heyd, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁰ Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'ta Diyarbakır, Diyarbakır'da Ziya Gökalp*, İstanbul, 1976, s. 17; Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp, Hayatı-Eserleri*, s. 20.

¹¹ Bkz: Ali Nüzhet, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları*, İstanbul, 1931.

¹² Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s. 20.

¹³ Engin Gökseloğlu, "Gökalp'in Hayatı", *Bilgi*, c. III, S. 31, 1 Kasım 1949, s. 31.

¹⁴ Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp, Hayatı-Eserleri*, s. 23; Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul, 1990, s. 7.

1909 yılında İttihat ve Terakki Partisi'nin Selânik'te yapılan kongresine katılan ve partinin genel merkez âzâlığına seçilen Ziya Gökalp, ailesini de Diyarbakır'dan Selanik'e getirdi.¹⁵ Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Mekteb-i Sultanîsi'nde sosyoloji dersi vermeye başladı. Bu liseler için, Osmanlı Devleti'nde ilk defa gerçekleşmekteydi.¹⁶ O, ayrıca Selanik'te *Yeni Felsefe Mecmuası*, *Genç Kalemler* gibi yayın organlarında çeşitli konularda makaleler neşretti.¹⁷ Genç Kalemler grubuna katılması Ziya Gökalp'ın fikir dünyasında önemli bir yer tutar. Çünkü burada Ali Canip Yöntem ve Ömer Seyfettin gibi Türkçülük düşüncesinin önde gelen isimleri ile tanışma ve fikir alışverişinde bulunma imkânı buldu.¹⁸ *Genç Kalemler*'den sonra *Türk Yurdu* dergisi Ziya Gökalp'ın Türkçülük düşüncesi ile ilgili makalelerini yayınladığı dergi oldu.¹⁹

I. Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine 1912 yılında İstanbul'a gelen Ziya Gökalp, Ergani mebusu seçildi. Bu arada İstanbul Dârülfünûn'da sosyoloji kürsüsünü kurdu ve burada profesör olarak ders vermeye başladı.²⁰ 1919 yılına kadar devam eden hayatının bu safhasında Ziya Gökalp'ın başlıca iki hedefi vardı: Bunlardan biri İçtimaiyat adını verdiği sosyoloji ilminin yerleşmesi, diğeri ise benimsediği Türkçülük fikrinin gelişmesiydi.²¹

Yazı hayatı çok verimli olan Ziya Gökalp, 1912–1919 yılları arasında siyasi yazılarını *Tanin* gazetesinde; ilmî araştırma ve fikrî yazılarını ise *Millî Tettebular Mecmuası*'nda yayınladı.²²

Mütareke Dönemi'nde, 1919 yılında, Malta'ya sürgün edilen Ziya Gökalp²³ burada üç yıl kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra Ankara'ya, oradan Diyarbakır'a gitti. Diyarbakır'da bir yıl ikamet etti ve bu süre içerisinde *Küçük Mecmua*'yı çıkarttı. Daha sonra Atatürk'ün isteğiyle Ankara'ya dönerek Telif ve Tercüme Encümeni reisi oldu.²⁴

Ankara'da hastalanan Ziya Gökalp, tedavi için gittiği İstanbul'da en verimli çağında, 1924 yılında, kırk sekiz yaşında vefat etti.²⁵ Fakat Mustafa Kemal Atatürk fikir babasının Ziya Gökalp olduğunu beyan ettiği için fikirleri Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan inkılâplarla gündemde kalmaya devam ettiğini biliyoruz.²⁶

¹⁵ Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, (Hazırlayan: Fahrettin Kırzioğlu), Ankara, 1977, s. 13.

¹⁶ M. Orhan Okay, "Gökalp Ziya", **TDVİA**, c. XIV, İstanbul, 1996, s. 124.

¹⁷ Niyazi Berkes, "Ziya Gökalp", **Encyclopedia of Religion**, c. VI, Newyork, 1987, s. 66.

¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1998, s. 324; Mehmet Ziya Bey'e Gökalp müstear ismini Ali Canip Yöntem bu sıralarda verdi. O da bu ismi benimseyip ömrünün sonuna kadar kullandı. Bkz: Kâzım Nami Duru, "Ziya Hakkında", **Bilgi**, c. III, S. 31, 1 Kasım 1949, s. 17.

¹⁹ Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, İstanbul, 1998, s. 177.

²⁰ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "Ziya Gökalp'ı Nasıl Tanıyorum", **Türk Kültürü**, S. 36, 1965, s. 931–936; Ziya Gökalp, **Tamamlanmamış Eserler**, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), Ankara, 1985, s. 14.

²¹ Faruk K. Timurtaş, "Büyük Fikir Adamımız Ziya Gökalp", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 10, Ekim 1974, s. 28.

²² Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Ziya Gökalp'ın Ölümüne Dair", s. 5.

²³ Andrew Davison, **Secularism and Revivalism in Turkey, A Hermeneutic Reconsideration**, New Haven and London, 1998, s. 91.

²⁴ Engin Gökseloğlu, "Gökalp'ın Hayatı", s. 31.

²⁵ **Türk Yurdu**, c. I, S. 2, Teşrin-i Sani 1340, s. 145; Zeki Yağmurdereli, **Ziya Gökalp'ın Ölüm Yılında Yazılanlardan Seçmeler**, Ankara, 1982, s. 7.

²⁶ Mehmet Akif Kireççi, "Toynbee ve Gökalp'te Medeniyet Değişirme Sorunsalı ve Osmanlı Devleti'nin Çöküşüne Bakışlar", **Türkler**, c. XIV, Ankara, 2002, s. 851.

b. Eserleri

Ziya Gökalp'ın ilk yazıları, birinci sayısı 3 Ağustos 1869'da yayınlanan ülkemizin en eski gazetelerinden *Diyarbakir Gazetesi*'nde yayınlandı.²⁷ Ziya isminden başka Demirtaş, Celal Sakıp, Tevfik Sedat, Vedat ve Mehmed Mehdi takma isimlerini kullanan Ziya Gökalp, Gökalp ismini ilk kez *Altın Destanı* isimli Türkçülerin edebi bildirisi sayılan yazıda kullandı.²⁸ Gökalp birçok alanda eser verdi ve kitaplarının çoğu, kendisi hayatta iken yayınlandığı gibi vefatından sonra da orijinal halleriyle yahut sadeleştirilerek yayınlandı.²⁹

Ziya Gökalp'ın başlıca eserleri şunlardır:

1. **Şaki İbrahim Destanı**, Diyarbakir, 1907: Hece vezniyle yazılmış şiirlerden oluşur. Hamîdiye Alayı Komutanı İbrahim Paşa'nın halka yaptığı zulmü anlatır.³⁰

2. **İlm-i İctima Dersleri**, İstanbul, 1911: Ziya Gökalp'ın Dârülfünûn'da verdiği derslerden oluşan kitaptır.

3. **Kızıl Elma**, İstanbul, 1915: Ziya Gökalp, bu kitabında "Turan", "Kızıl Elma", "Alageyik" vb. şiirlerini bir araya getirmiştir.³¹

4. **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, 1918: Ziya Gökalp bu eserinde kendisinin Türkçülük öğretisinde yer alan Türklük, mefkûre, hars, turan vb. kavramları sosyolojik ve felsefî açıdan incelemiştir.³²

5. **Yeni Hayat**, İstanbul, 1918: Din, vatan, ahlâk, görev gibi kavramlar üzerine yazılmış manzumelerden oluşmaktadır.³³

6. **Altın Işık**, İstanbul, 1923: Halk kültürünü konu edinerek millî bir edebiyatın oluşturulabileceğini ispatlamak için kaleme alınan eserde, birçok halk masalının yanı sıra "Alparslan" isimli bir piyes mevcuttur.³⁴

7. **Türkçülüğün Esasları**, Ankara, 1923: Ziya Gökalp'ın Türkçülük doktrinini açıkladığı eser, nazarî ve amelî olarak iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda Türkçülüğün içeriği, ikinci kısımda ise programı tespit edilmiştir.³⁵

8. **Türk Töresi**, İstanbul, 1923: Eski Türklerde, töre ve din konuları, eski Türk menkıbeleri, Türk destanları ve eski Türk aşk masalları incelenmiştir.³⁶

9. **Doğru Yol**, Ankara, 1923: Bu eserde Halk Fırkası'nın programı açıklanmıştır.

10. **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 1926: Yazarın ölümünden sonra yayınlanan eserde, İslâmiyet'ten önce Türk Dini, eski Türklerde mantık, İslâmiyet'ten önce

²⁷ C. Orhan Tütengil, "Ziya Gökalp'ın Diyarbakir Gazetelerindeki İlk Yazıları", *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, 1954, s. 153.

²⁸ Ziya Gökalp, *Makaleler II*, (Hazırlayan: Süleyman Hayri Bolay), Ankara, 1982, s. 21; Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 311.

²⁹ Uriel Heyd, *a.g.e.*, s. 197, 198; M. Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 126, 127.

³⁰ Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), Ankara, 1976.

³¹ Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, (Hazırlayan: Hikmet Tanyu), Ankara, 1976.

³² Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, (Hazırlayan: İbrahim Kutluk), Ankara, 1976.

³³ Ziya Gökalp, *Yeni Hayat, Doğru Yol*, (Hazırlayan: Müjgan Cumbur), Ankara, 1976.

³⁴ Ziya Gökalp, *Altın Işık*, (Hazırlayan: Şevket Kutkan), Ankara, 1976.

³⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara, 1343.

³⁶ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, (Hazırlayan: Hikmet Dizdaroğlu), Ankara, 1976.

Türk Devleti, İslâmiyet'ten önce Türk ailesi ve İslâmiyet'ten önce Türk ekonomisi gibi başlıklar incelenmiştir.³⁷

c. Eğitim Anlayışı

Çok yönlü bir düşünce insanı olan Ziya Gökalp, eğitim haricinde, sosyoloji, iktisat, ahlâk, estetik, din, kadın hakları, siyaset, etnografya vb. alanlarda söz sahibi idi.³⁸ Bu özelliği ona, eğitim konusunda da geniş perspektiften bakabilme imkânı vermektedir. Eğitimi, kültürel birikimlerden yola çıkarak bir devlet politikası ile oluşturmak anlamına gelen kültür eğitimi akımının ülkemizdeki en başta akla gelen temsilcisi Ziya Gökalp'tır.³⁹

Türk Düşünce Tarihi'nde en önemli fikir adamlarından biri olan⁴⁰ Ziya Gökalp'ın doğup büyüdüğü Diyarbakır şehri, II. Abdülhamid'e muhalefet eden aydınların sürgün yerlerinden biriydi. Genç Ziya'nın dünya ve eğitim görüşünün oluşmasında Diyarbakır'da sürgünde olan Abdullah Cevdet, Doktor Yorgi gibi farklı düşünce yapısındaki insanların da etkisi oldu. Ayrıca Ziya Gökalp, bazı İslâm düşünürlerinin eserlerini okuduğu gibi, başlıca Batı filozoflarının eserlerini de incelemiştir. Bütün bunlar, onun eğitim anlayışının oluşması ve gelişmesinde büyük öneme haizdir.⁴¹

Aslında bir sosyolog olan Ziya Gökalp, hem çağdaşları hem de kendisinden önceki eğitimcilerin, eğitim meselelerini psikoloji ilminin rehberliğinde ele aldıklarını ama kendisinin sosyolojik açıdan hadiseye yaklaştığını ve bunun kendisine daha avantajlı bir bakış açısı oluşturduğunu düşünmekteydi.⁴²

Ziya Gökalp, birçok kitap ve makalesinde eğitim ile ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur. Onun eğitim anlayışını sergilediği eserlerinden biri, eğitim düşüncesini hayalî bir tarzda, ortaya koyduğu eser olan “Kızıl Elma” ilginç bir yapıttır. Bu eserde fevkalâde bir eğitim ütopyası tasarlanmıştır.⁴³

Ziya Gökalp'ın eğitim hakkındaki düşüncelerini anlamak için onun bu alanda Sâti Bey ile başta *Muallim*, olmak üzere çeşitli yayın organlarında, “Tuba Ağacı Nazariyesi”, “Terbiyenin Gayesi”, “Maşeri Vicdan”, eğitimin millî ve gayri millî oluşu, eğitimde ceza ve mükâfat vb. konularda yaptığı seviyeli tartışmalara bakmak elzemdir.⁴⁴ Hatta sözü

³⁷ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Hazırlayan: Yalçın Toker), İstanbul, 1989.

³⁸ Yılmaz Özakpınar, “Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp'in Yeri”, **Türkler**, c. XIV, Ankara, 2002, s. 844.

³⁹ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ankara, 1996, s. 136; Suat Anar, “Modern Türk Eğitiminin Sosyal ve Felsefi Temelleri: Ziya Gökalp'ın Öğretisinin Türk Eğitimine Etkisi”, **Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Tez Özetleri**, Ankara, 1981, s. 9.

⁴⁰ Faruk K. Timurtaş, “Ziya Gökalp”, **Türk Kültürü**, S. 2, Aralık, 1962, s. 26.

⁴¹ Suat Anar, Gökalp, “Ziya, Eğitim Anlayışı”, **TDVİA**, c. XIV, İstanbul, 1996, s. 131.

⁴² Ziya Gökalp, “Millî Terbiye II”, **Muallim Mecmuası**, c. I, S. 2, 15 Ağustos 1332, s. 33; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 187; Ziya Gökalp, **Makaleler V**, (Hazırlayan: Rıza Kardeş), Ankara, 1981, s. 38.

⁴³ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 138,139; Bkz: Ziya Gökalp, **Kızıl Elma**, (Hazırlayan: Hikmet Tanyu), Ankara, 1976.

⁴⁴ Hamza Altın, **II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi**, Ankara, 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 194; Osman Kafadar, “Türk Aydınının Sâti Bey Hakkında Kimi Yanılırları Üzerine Düşünceler”, **Türkiye Günlüğü**, S. 46, Yaz, 1997, s. 99; Rıza Kardeş, “Millî

edilen tartışmalar yaşanmamış olsaydı, hiçbir zaman Ziya Gökalp'in eğitim anlayışı tam olarak anlaşılamayacaktı demek mümkündür.⁴⁵

Ziya Gökalp kozmopolit bir eğitim yerine ulusal bir eğitimi savunmaktaydı.⁴⁶ Ona göre eğitim alanında en büyük sorun eğitimin millî olmamasıydı. Ülkede millî vicdanı oluşturmak şarttı.⁴⁷ Bu vicdanı elde etmek için de millî eğitime ihtiyaç vardı. Mevcut eğitim sisteminin kişilikli bireyler yetiştirmesi mümkün değildi.

Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresine sunduğu lâyhada ve "Maarif Meselesi" ismiyle *Muallim Mecmuası*'nda yayınlanan makalesinde şunları dile getirmekteydi:

"Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran bir özellik var. Başka milletlerde en seciyeli ve ahlâklı kimseler tahsilde en ziyade ileri gitmiş fertler arasından çıktığı halde, bizde ekseriyetle bunun aksi vâkî oluyor. Türkiye'de vatan için en muzır adamlar medrese veya mektepten nasip alanlardır. İlan-ı Meşrutiyet'ten beri gördüğümüz birçok vakıalar bu paradoksal hakikati teyit etmektedir. Türkiye'de medrese ve mektep, terbiye ettiği fertlerin ahlâk ve seciyesini bozuyor".⁴⁸

"Bizi diğer milletlerden ayıran bu özelliğin sebebi nedir?" diye soran Ziya Gökalp, aynı yazısında sorusunun cevabını şöyle vermektedir:

"Bence bunun bir tek sebebi var: Diğer milletlerin maarifi millî bir mahiyette olduğu halde, bizim maarifimizin kozmopolit bir halde bulunmasıdır. Maarifimizin kozmopolit olduğunu anlamak için derin tetkiklere lüzum yoktur. İstanbul'daki kitapçı dükkânlarıyla darü't-tedrislere tasnifkâr bir nazarla bakmak kâfidir. İstanbul'da üç tür kitapçı vardır: Sahaflar, Beyoğlu, Babıâli caddesi kitapçıları. Sahaflardaki maarif, Arap ve Aceme; Beyoğlu'ndaki maarif, Avrupa'ya aittir. Babıâli caddesindeki Tanzimat maarifi ise bu evvelkilerin perişan tercümelerinden ve acemicesine intihal ve taklitlerinden mürekkeptir. Millî maarifimizin ne kitapları ne kitapçıları henüz vücuda gelmemiştir. Darü't-tedrisler de kitapçı dükkânlarına mütenazır olarak uçtur".⁴⁹ Dedikten sonra Ziya Gökalp bunları şöyle sıralar:

"Medreseler, yabancı mektepleri, Tanzimat mektepleri. Sahafların kitapları medreselerde, Beyoğlu'nun kitapları yabancı mekteplerinde, Babıâli caddesinin kitapları Tanzimat mekteplerinde okutulur. Ders okutulan bu üç yerin farkları birbirinden o kadar açıktır ki; herhangi bir Türk ile on dakika görüşmemiz onun hangisinden yetiştiğini anlamamıza yeter. Aralarındaki bu derin farklarla beraber bu üç ders yeri ortak bir özellik taşır: Oralarda yetişen, Softa, Levanten ve Tanzimatçıların üçünde de karakter

Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tuba Ağacı Nazariyesi", *Türk Kültürü*, Yıl: XVII, S. 194, 1978, s. 119.

⁴⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2002, s. 455.

⁴⁶ Ziya Gökalp, "Millî Terbiye I", *Muallim*, c. I, S. 1, 15 Temmuz 1332, s. 3-9; Ziya Gökalp, "Millî Terbiye III", *Muallim*, c. I, S. 3, 15 Eylül 1332, s. 65-71; Ayla Oktay, "Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı II*, 1987, İstanbul, 1987, s. 132; Cavit Binbaşoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara, 1982, s. 147.

⁴⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Hazırlayan: Mehmet Kaplan), Ankara, 1990, s. 67-68.

⁴⁸ Ziya Gökalp, "Maarif Meselesi I", *Muallim Mecmuası*, c. I, S. 11, 1 Haziran 1333, s. 322; Ziya Gökalp, *Makaleler V*, s. 17, 151; K. Nami Duru, *Ziya Gökalp*, İstanbul, 1975, s. 184.

⁴⁹ K. Nami Duru, *a.g.e.*, s. 184.

göremezsiniz. Memleketimizin en büyük hastalığı budur".⁵⁰ O, bu tip insanların yetişmesini önlemenin tek çaresi olarak her şeyden önce bilginin millî olması gerektiği düşüncesindeydi.⁵¹ Sıraladığı bu üç kaynağın dışında olan kimselerin kendi kendilerini yetiştirdiğini ileri süren Ziya Gökalp örnek olarak da Namık Kemal'i göstermekteydi.⁵²

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde devletin ileri gelenlerinin ya Enderun'da yahut medresede yetiştiğini belirten Ziya Gökalp, her iki yerden yetişenlerin gaye ve kültür birliği içerisinde olduğunu, bu durumun da devlete "satvet" ve "şevket" bahsettiğini savunmaktaydı.⁵³

Ziya Gökalp'e göre okullarda okutulacak program hazırlarken öncelik verilmesi gereken hususlar şunlar olmalıydı:

1. Millî dil ve tarihimiz.
2. İslâm esasları ve İslâm tarihi.
3. Matematik ve Tabiat vb. ilimler.
4. Yabancı dil.⁵⁴

Ziya Gökalp'in anlayışına göre eğitim millî olmasına karşılık, öğretim gelinen medeniyet seviyesinin bir ürünüdür. Yani öğretimi geliştirmek için yeni metotlardan ve teknoloji ürünlerinden faydalanılabilir. Bu modern metot ve teknoloji ülkemizde mevcut değilse başka ülkelerden ithal edilebilir. Bugün modern teknolojiyi temsil eden medeniyet Avrupa medeniyetidir. Esasen teknolojik gelişmeyi yakalamak için Avrupa medeniyetine girmek zorunlu hale gelmiştir.⁵⁵ Görüldüğü üzere; Ziya Gökalp'in düşüncesinde öğretim medeniyeti, eğitim ise kültürü⁵⁶ temsil etmektedir.⁵⁷

Ziya Gökalp, talim ve terbiyeyi de birbirinden ayırmıştır. Talim, fenni bilgilerin talebelere öğretilmesidir.⁵⁸ Bu konuda asrın getirdiği yeniliklerden yararlanılmalıdır ve doğası gereği millî değildir. Oysa terbiye millî olmalı ve millî vicdana dayanmalıdır. Yani konu ile ilgili iki kâide önemlidir. Bunlardan birincisi millî terbiye, ikincisi ise asri talimdir.⁵⁹

⁵⁰ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, 2001, s. 285; Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, c. III-IV, İstanbul, 1977, s. 1352; Ziya Gökalp Osmanlı'nın klasik çağında eğitilmiş insanların ya medrese yahut ocakta yetiştiğini ve bunların dünya görüşünün aynı olduğunu belirtmekteydi. Bkz: Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, s. 85.

⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 192.

⁵² K. Nami Duru, **a.g.e.**, s. 184.

⁵³ Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, s. 85.

⁵⁴ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s. 324.

⁵⁵ Şerif Mardin, "Religion and Secularism in Turkey", **The Modern Middle East**, Edit. By Albert Hourani, Philp S. Khory, Mary C. Wilson, 1993, London, Great Britain, s. 362; Hikmet Yıldırım Celkan, **Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi**, s. 106.

⁵⁶ Ziya Gökalp, kültür yerine "Hars" kelimesini de kullanmıştır. İlber Ortaylı'ya göre bu Arapların kullanmadığı yanlış bir kelimedir. Bkz: İlber Ortaylı, **Son İmparatorluk Osmanlı**, İstanbul, 2007, s. 155.

⁵⁷ Harun Güngör, "Ziya Gökalp'a Göre Eğitim ve Din Eğitimi", **Türk Kültürü**, Yıl: XXVII, S. 315, Temmuz 1989, s. 429.

⁵⁸ Ziya Gökalp, "Millî Terbiye II", s. 38.

⁵⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, 1993, s. 85; K. Nami Duru, **Ziya Gökalp**, s.148.

Pozitif ilimleri yaratıcı ve yaratılmış olarak ikiye ayıran Ziya Gökalp; yaratıcı ilmi, bilim insanlarının bilimsel gerçekleri araştırırken kafasında aktif olarak var olan metot olarak tanımlamaktaydı. Yaratılmış ilim ise, daha önce yapılan bilimsel keşiflerin sonuçları ve onların toplamıdır.⁶⁰

Ziya Gökalp'e göre önemli olan yaratıcı ilimdir. Bir millet bundan mahrum ve sadece yaratılmış ilme sahip ise okullardaki öğretim daha önceki ilmi araştırmaların sonuçlarını kuru kuruya taklit ve tekrar eder. Öğrencilerimizi ezberden kurtarmak ve öğrencilerimizin hafızasını salt bilgi ile doldurmaktan uzak durmalıyız. Bunun için de okullarımızda yaratıcı ilmi hâkim kılmak mecburiyetindeyiz.⁶¹

Ülkede, terbiyenin hedefinin maddî kazançlar olmasına karşı çıkan ve ekonomiyi "İctimaî bir faaliyetin adı" olarak değerlendiren⁶² Ziya Gökalp; bu konuda, muallim mecmuasında "Asrımızın terbiye gayeleri" isimli makalesi ile eğitimin ekonomik anlamda üretici insan yetiştirmesini savunan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na karşı çıktı.⁶³ Ziya Gökalp, gelişmiş milletlerde durumun böyle olmadığını savunmaktaydı ve maddî istikbal için görülen eğitimi "Talim" olarak değerlendirmekteydi.⁶⁴ Ziya Gökalp'in altını çizdiği eğitim; terbiye edici öğretim veya kültürel öğretim ismini verdiği eğitim, bireyde faydacılık duygularını törpüleyen, fedakârlık duygularını geliştiren bir eğitim sistemiydi. Bu hedefe en iyi hizmet edecek eğitim kurumu olarak sultanîleri düşünen Ziya Gökalp'e göre, örneğin hekim, mühendis, teknik elaman vb. olacak gençler üniversitede kendi sahalaları ile ilgili bilgileri okuyacaklardır ama kültürel öğretim için şansları olmayacaktır.⁶⁵ Bu nedenle sultanîlerde Fen şubesi kaldırılarak okulun hepsini kültürel öğretime tahsis etmek lüzumludur.⁶⁶ Ayrıca ona göre Dârümuallimîn-i Âliye'ye gidecek öğrencilerin de sultanîlerin edebiyat şubesinden mezun olmaları daha isabetlidir.⁶⁷

Ziya Gökalp'in eğitim anlayışında medreselerin de önemli bir yeri vardır.⁶⁸ Ona göre İslâm medeniyetinin çöküşü medreselerin ders programlarında başlamıştır. Osmanlı'nın uğradığı felaketlerin asıl nedeni medrese öğretiminin bozulmasıdır. Medreselerin ıslah edilmesi için birtakım önerilerde bulunan Ziya Gökalp, özetle şunları söylemekteydi:

Küçük yerleşim yerlerindeki medreseler birleştirilerek büyük bir medrese oluşturulmalıdır.⁶⁹ Medrese hocalarının maaşları artırılmalıdır. Medreselerde dersler o

⁶⁰ Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 161.

⁶¹ Ziya Gökalp, "Maarif Meselesi II", **Muallim Mecmuası**, c. I, S. 12, 1 Temmuz 1333, s. 353; Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, c. III-IV, s. 1354; Hikmet Yıldırım Celkan, **Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi**, s. 107.

⁶² Ziya Gökalp, **Makaleler VII**, (Hazırlayan: M. Abdülhalük Çay), Ankara, 1982, s. 34.

⁶³ Ziya Gökalp, "Millî Terbiye II", s. 38; Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Ankara, 1997, s. 227; Ziya Gökalp, sonraki yıllarda bu fikrinden vazgeçti ölümünden bir yıl önce, 15 Temmuz 1923 tarihinde yapılan Heyet-i İlmiye toplantısında, Baltacıoğlu'nun üretici eğitim tezini destekledi. Bkz: Hikmet Yıldırım Celkan, "Bir Düşünür ve Eğitici Olarak Ziya Gökalp", s. 64.

⁶⁴ Ziya Gökalp, "Millî Terbiye II", s. 38; Harun Güngör, "Ziya Gökalp'a Göre Eğitim ve Din Eğitimi", **Türk Kültürü**, Yıl: XXVII, S. 315, Temmuz 1989, s. 430; K. Nami Duru, **a.g.e.**, s. 130.

⁶⁵ Ziya Gökalp, "Millî Terbiye II", s. 38-39; Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 45.

⁶⁶ Ziya Gökalp, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (Hazırlayan: Rıza Kardaş), İstanbul, 1973, s. 45.

⁶⁷ Ziya Gökalp, "Maarif Meselesi II", s. 354; Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 163.

⁶⁸ Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme II**, s. 101-102.

⁶⁹ Ziya Gökalp, **Makaleler I**, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul, 1976, s. 81.

dersin uzmanları tarafından okutulmalıdır. Medrese hocalarının derslere devamları sağlanmalı, gerekirse derse devam etmeyen müderrislerin maaşlarında kesintiye gidilmelidir.⁷⁰ Medreselerde uygulanan eğitim-öğretim tekniklerini eleştiren Ziya Gökalp, kısa metin ve şerhlerin terk edilerek asıl kaynaklar üzerinden derslerin işlenmesini istemekteydi.⁷¹

Kadın hakları konusunda, birçok yeni fikir ortaya koyan Ziya Gökalp, kadının eğitimi konusunu da önemsemekte ve bu konuda erkeklere tanınan hakların kadınlara da verilmesini savunmaktaydı.⁷² Çünkü “Çocuklar, aile tarikatının müritleri, anneleri ise şeyherlerdir”.⁷³ Hatta ona göre milletin, dolayısı ile devletin yükselmesi için ailenin yükseltilmesi gerekirdi. Bu sebeple eğitim alanındaki ıslahata öncelikle kız mekteplerinden başlanmalıydı.⁷⁴

Ziya Gökalp’ın eğitim anlayışında öğretmen meselesi de önemli yer tutmaktadır. Onun öğretmene bakış açısını irdelerken onun her şeyden önce Türkiye’de döneminin en önemli sosyologu olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.⁷⁵ Bu bize, onun genel olarak eğitim ve hususî olarak öğretmen konusundaki görüşlerini anlamamız ve aktarmamız noktasında kolaylık sağlar.

Kısa bir süre de olsa Dârümuallimîn-i Âliye’de öğretmenlik de yapan⁷⁶ Ziya Gökalp, diğer birçok düşünür gibi öğretmen meselesini eğitimin temel meselelerinin başında görmekteydi.

Eğitim ve öğretimi “Bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesi” olarak açıklayan Ziya Gökalp,⁷⁷ bu aktarmanın iki surette mümkün olacağını düşünmekteydi:

⁷⁰ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’ın Eğitim Sosyolojisi*, s. 131.

⁷¹ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 138.

⁷² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 448.

⁷³ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre Ziya Gökalp’ın Hayat Görüşü*, Ankara, 1992, s. 74.

⁷⁴ Müjgan Cumbur, “Ziya Gökalp’e Göre Türk Kadını” *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989, s. 58.

⁷⁵ Ziya Gökalp üzerine yazılanların büyük çoğunluğu onun sosyolog yönüyle ilgilidir. Bu konuda yazılan makalelerden bazıları şunlardır: Mehmet Eröz, “Türk Sosyolojisinde Eskimeyen Bir Ses: Ziya Gökalp”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXIII, S. 1–2, 1985, s. 225–231; Korkut Tuna, “Ziya Gökalp’ın Milli Sosyoloji Anlayışı”, *Türk Sosyoloji Dergisi*, Yıl: 1, S. 1, 1995, s. 103–118; Coşkun Değirmencioğlu, “Kriz ve Geçiş Döneminde Türk Düşüncesinde İki Çığır: Ziya Gökalp-Mehmet İzzet”, *Türk Yurdu*, c. XI, S. 44, 1991, s. 66; Yıldız Akpolat Davut, “Türk Sosyolojisinde İki Solidarizm Anlayışı: Tekin Alp: Sosyal Siyaset, Ziya Gökalp: Sosyal Halkçılık”, *Türkiye Günlüğü*, S. 39, 1996, s. 69; Ziya Gökalp, sosyoloji ile ilgilendikten sonra eğitim meseleleri üzerine çalışma yapmış olmasından dolayı kendisini avantajlı görmekteydi. Bkz: Ziya Gökalp, “Milli Terbiye II”, *Muallim Mecmuası*, s. 32; Mustafa Sâti Bey ile eğitimle ilgili tartışmaları bağlamında çevresindekilere şunları söylemekteydi: “Sâti Bey, Tabiiye bilgisinden eğitim meselelerini düşünmeye geçmiş, ben Felsefe ve Sosyolojiye dair kitaplar okuduktan sonra eğitim meselelerini düşündüm.” Bkz: Mehmet Emin Erişgil, *Bir Fikir Adamının Romanı, Ziya Gökalp*, İstanbul, 1984, s. 147.

⁷⁶ Ziya Gökalp, *Tamamlanmamış Eserler*, s. 15.

⁷⁷ Hikmet Yıldırım Celkan, “Bir Düşünür ve Eğitici Olarak Ziya Gökalp”, *Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyetin Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2006, s. 63; Bu görüş aynı zamanda Ziya Gökalp’ın takipçisi olduğu sosyolog Durkheim’in de görüşüdür; Ziya Gökalp, *Makaleler V*, s. 6

“Birinci suret, yetişmiş neslin kendisinin hiç haberi olmadan samimi hayattaki konuşmaları, fiil ve hareketleriyle canlı misaller teşkil ederek yeni nesle tesirler icra etmesidir. İkinci suret yetişmiş neslin veli, vasi, muallim ve mürebbî namlarıyla resmi vaziyetler alarak, usûl ve irade tahtında yeni nesle bir takım muayyen fikirleri ve hisleri telkine çalışmasıdır”. Birincisine “Müntezir terbiye” ikincisine ise “Müteazzi terbiye” ismini veren Ziya Gökalp, her iki terbiye için de öğretmeni çok önemsemekteydi.⁷⁸

Ziya Gökalp, eğitim ve öğretim kavramlarından yola çıkarak, öğreticiyi, mürebbî ve öğretmen olarak ikiye ayırmaktaydı. Mürebbî, henüz zihinleri boş olan çocuklara telkin ile millî kültürü öğretir. Öğretmen ise modern eğitimin temsilcisidir. Bunlardan ayrı olarak bir profesör veya hoca hem mürebbî, hem de öğretmen vasıflarını taşıyabilir.⁷⁹ Bu durumda ortaya çıkan durum tedristir. Tedrisin hem terbiyevi hem de talimi kısımları vardır.⁸⁰

Öğretmenlerin vazifelerinin zor olduğunu söyleyen Ziya Gökalp, onların bu zorluğun altında çıkabilmeleri için çok iyi yetişmelerinin lüzumunu savunmaktaydı. Misal olarak ilkokul öğretmenlerini ele alan ve Bulgaristan ile Osmanlı Devlet’inde ilkokula öğretmen yetiştirme sürecini kıyaslayan Ziya Gökalp, Bulgaristan’da ilkokul öğretmeni olmak isteyenlerin yedi yıllık ilköğretimi bitirdikten sonra beş yıllık eğitim bilimler ağırlıklı bir okulu bitirmek zorunda olduklarını söylemekteydi.⁸¹

Türkiye’de ilkokul öğretmenlerini yetiştirirken aynı özenin gösterilmemesini eleştiren Ziya Gökalp, bunun nedenlerinden birinin ilkokullara bakış açısı ile ilgili olduğu kanısındaydı. Çünkü Bulgarlar, ilkokulları çok önemsiyorlar ve bu okulları bizdeki gibi sadece çocuklara değil, herkese gerekli olan bilgileri kazandıran okullar olarak değerlendiriyorlardı.⁸²

Herhangi bir işi sevmeden yapmanın mümkün olamayacağını belirten Ziya Gökalp, öğretmenlerden, sınıf ortamında öğrencileri sıkılmalarını, onların istek ve heyecanlarına hitap etmelerini istemekteydi. Gökalp, bu konuda şunları iddia ediyordu:

“Çocukların ruhunda en canlı âmil, oyunlarda ve eğlencelerde duydukları coşkunluk olduğu için; çocukluğun en kuvvetli zembereği, coşkunluğa dayanan dikkat ve coşkunluğa dayanan iradedir”. İşte öğretmenlerden çocuktaki bu “coşkunluğu” yakalamalarını ve öğretmenlerin buna göre yetiştirilmelerini istemekteydi.⁸³

Öğretmenlerden ezbercilik metodunu kullanmamalarını isteyen Ziya Gökalp, onlardan ezberci ve gerçekten kabiliyetli öğrencileri birbirinden ayırt edici metotları

⁷⁸ Ziya Gökalp, **Yeni Mecmua**, c. II, S. 53, Temmuz, 1334, s. 502–503; Rıza Kardaş, “Ziya Gökalp’ta Kültür ve Medeniyet Anlayışı”, **Türk Kültürü**, S. 177, 1977, s. 552.

⁷⁹ Ziya Gökalp, **Terbiyenin Sosyal Kültürel Temelleri**, s. 63.

⁸⁰ K. Nami Duru, **Ziya Gökalp**, s. 148; Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 62.

⁸¹ K. Nami Duru, **a.g.e.**, s. 193; Balkan Savaşlarında Bulgarların başarılı olması Osmanlı aydınını derinden etkiledi. Bu nedenle o dönemde eğitim veya diğer alanlarda yazılan eserlerde genellikle Bulgarlar örnek verildi. Bkz: Hamza Altın, “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri”, **Turkish Studies**, Volume 3–4, Summer, 2008, s. 92; Yahya Akyuz, “Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi ve Balkan Savaşları”, **Tarih ve Toplum**, S. 228, Aralık, 2002, s. 56.

⁸² Ziya Gökalp burada 1913 yılında çıkan Geçici İlköğretim Kanunu’nu eleştirmektedir. Çünkü ilgili kanunun birinci fasıl beşinci maddesi ibtida mekteplerini bir “Suret-i mütevaziyede”, zaruri temel bilgileri öğretildiği yer olarak tanımlıyordu. Bkz: **Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun Muvakatı**, İstanbul, 1329, s. 3–4.

⁸³ Ziya Gökalp, **Terbiyenin Sosyal Kültürel Temelleri**, s. 163.

kullanmalarını istemektedir. Çünkü ona göre “Mütünü-ı şürûhu ezber edenler malûmatlı olurlar; fakat âlim olamazlar”dı.⁸⁴ Konu ile ilgili kendi öğrenim hayatından örnekler veren Ziya Gökalp, bazı öğrencilerin sınıf, hatta okul birincisi oldukları halde okul dışındaki hayatlarında çok başarısız olduklarını savunmaktaydı.⁸⁵

Ziya Gökalp, demokrasi olmayan ve sulta ile yönetilen memleketlerdeki öğretmenlerin de okulda bir sultan gibi davrandıklarını belirtmekte ve çağdaş düzenlerde öğretmenin öğrenciye tahakkümünün bulunmaması gerektiğini beyan etmekteydi.⁸⁶

Öğretmenin sorunlarıyla ilgilenen Ziya Gökalp, öğretmenlik mesleğinin saygın bir meslek haline gelmesiyle birçok sorunun kendiliğinden çözüleceğini düşünmekteydi. Ona göre bir ülkede ilmin inkişaf etmesi için öğretmenlere maddi ve manevi bakımdan kıymet verilmesi şarttı.

Ziya Gökalp, mensubu olduğu İttihat ve Terakki partisinin kongresine sunduğu raporunda, konu ile ilgili olarak şunları dile getirmekteydi:

“Bir memlekette muallimler sınıfına içtimaî bir kıymet verilmezse ilim de hâiz-i kıymet olamaz. Muallimlerin teşrifatta da yerleri ve bazı mülki memurlar gibi rütbeleri olmalıdır. Muallimler maaş ve mevki bakımından ne kadar yükselirse memlekette ilmin kıymeti o kadar artar”.⁸⁷

Bir makama kıymet verirken ona layık kimselerin olup olmadığının araştırılmaması gerektiğini belirten Ziya Gökalp, bu fikrini teyit için Biyolojiden yardım almaktaydı:

“Hayatîyette ‘vazife uzvu yapar’ şeklinde bir kanun vardır. Bu kanun sosyolojiye uygulanırsa ‘mevki kendine layık olan adamı yaratır’ şeklini alır. Muallimliği yükseltmek isterseniz muallimliği yükseltiniz. Talebeleri yükseltmek isterseniz talebeliği yüksek görünüz”.⁸⁸

Ziya Gökalp, öğretmenlerin bilim adamlarıyla sürekli irtibat halinde olması gerektiğini ileri sürmekteydi. Bilim adamları ve öğretmenlerin birbirileriyle oturup düşünce alışverişinde bulunacağı “Muallimler kulübü” kurulmasını istemektedir.⁸⁹ Bundan başka millî ve milletler arası Muallimler Kongresi düzenlemenin öğretmen yetiştirilmesine katkı sağlayacağını düşünmekteydi.⁹⁰

Ziya Gökalp’e göre, öğretmenlerin öğrencilere faydalı olabilmeleri için öncelikle mesleklerini sevmeleri gerekmektedir:

⁸⁴ Ziya Gökalp, **Makaleler I**, s. 81.

⁸⁵ Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 144.

⁸⁶ Ziya Gökalp, **Makaleler IV**, (Hazırlayan: F. Ragıp Tuncor), Ankara, 1977, s. 77.

⁸⁷ Ziya Gökalp, “Maarif Meselesi II”, s. 358; Yahya Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri**, s. 163.

⁸⁸ Ziya Gökalp, “Maarif Meselesi-II”, s. 358; Yahya Akyüz, “Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sorunu”, **Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu**, 8-11 Haziran 1987, Ankara, Tarihsiz, s. 33; K. Nami Duru, **Ziya Gökalp**, s. 191.

⁸⁹ Harun Güngör, “Ziya Gökalp’a Göre Eğitim ve Din Eğitimi”, s. 431; Hikmet Yıldırım Celkan, **Ziya Gökalp’ın Eğitim Sosyolojisi**, s. 138.

⁹⁰ Hikmet Yıldırım Celkan, “Bir Düşünür ve Eğitici Olarak Ziya Gökalp”, s. 68; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 284.

“Muallimliği aşk ile i'tiyat edenler olduğu gibi, bir ticaret diye meslek edinenler de vardır; fakat bu gibiler ne kadar kayıt altına alınırsa alınsın, müfit olamazlar. Çünkü talebe, ancak ilim aşkına mâlik olan muallimlerden istifade edebilir. Hürriyet-i tedris ve tederrüs kâidesi kabul edilince; talebe, o gibi ilim tüccarlarının faidesiz takrirlerini dinlemek mecburiyetinde olmadığı için yalnız hasbi muallimlerin derslerine devam eder”.⁹¹

Ziya Gökalp, sosyoloji ve felsefe okumadan yetişen öğretmenlerin yetersiz olacaklarını düşünmekteydi.⁹² Bunun nedeni olarak da hisler ile fikirleri birbirine feda etmeden, dengeli bir şekilde öğrencilere aktaran öğretmenlerin, ancak “Yalnız Felsefe ve İçtimaiyat ile uğraşmış muallimler” olabileceği düşüncesini ileri sürmekteydi.⁹³ Bu sebeple İlkokul öğretmenleri felsefe ve sosyoloji eğitimi görmeliydiler.⁹⁴ Orta öğretimde ise, sözel alanında görev yapacak öğretmenlerin sosyoloji ve felsefe eğitimi almalarını lüzumlu görmekteydi. Sayısal alana mensup öğretmenlerin ise sadece felsefe dersi almaları yeterliydi.⁹⁵ Hâlihazırda ilkokullara böyle muallimleri bulmanın zor olduğunu düşünen Ziya Gökalp, sultanîler için bu özelliklere sahip öğretmenleri yetiştirmenin mümkün ve zorunlu olduğunu öne sürmekteydi.⁹⁶

Dârülfünûn'da sosyoloji kürsüsünde görev yapan Ziya Gökalp; üniversite hocalarını, yeni bilimsel gerçekler keşfine çalışan bilim adamları olarak değerlendirmek gerektiğini düşünmekteydi. Bu nedenle onları eğitim öğretim faaliyetleri konusunda özgür bırakmak taraftarı idi.⁹⁷ Bu görüşünde yanılması halinde fazla bir şey kaybedilmeyeceğini savunan Ziya Gökalp, düşüncesinde haklı olması halinde memleketin çok iyi öğretmenlere sahip olacağını belirtmekteydi.⁹⁸

Eğitim ile ilgili düzenlemelerin üniversiteden, öğretmen okullarına oradan da daha aşağı kademelere inmesi demek olan Emrullah Efendi'nin Tuba Ağacı Nazariyesi'ne destek veren⁹⁹ Ziya Gökalp, bu nazariyenin İttihat ve Terakki'nin eğitim politikası olması için çalıştı.¹⁰⁰ Ziya Gökalp'ın eğitime hizmeti bununla sınırlı değildi. O, Dârülfünûn'u

⁹¹ Ziya Gökalp, “Maarif Meselesi II”, s. 356; Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 1356; Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 166; K. Nami Duru, **a.g.e.**, s. 190.

⁹² Ziya Gökalp, “Maarif Meselesi- II”, s. 353- 354.

⁹³ Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 162; K. Nami Duru, **Ziya Gökalp**, s. 163.

⁹⁴ Hikmet Yıldırım Celkan, “Bir Düşünür ve Eğitici Olarak Ziya Gökalp”, s. 67.

⁹⁵ Ziya Gökalp, “Maarif Meselesi II”, s. 354; Hikmet Yıldırım Celkan, **Ziya Gökalp'ın Eğitim Sosyolojisi**, s. 128; K. Nami Duru, **a.g.e.**, s. 194.

⁹⁶ Ziya Gökalp, “Milli Terbiye VI”, **Muallim Mecmuası**, c. I, S. 8, 1 Mart 1333, s. 231; Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 83; K. Nami Duru, **a.g.e.**, s. 163.

⁹⁷ Ziya Gökalp, “Maarif Meselesi-II”, s. 356; Rıza Kardaş, “II. Meşrutiyet Devrinin Üniversite Modeli ve İlk Üniversite Muhtariyeti”, **Türk Kültürü**, Yıl: XX, S. 227, Mart 1982, s. 274–275; Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 165.

⁹⁸ Ziya Gökalp, **Makaleler V**, s. 165; K. Nami Duru, **a.g.e.**, s. 190.

⁹⁹ K. Nami Duru, **a.g.e.**, s. 191; **Türk Ansiklopedisi**, c. XV, Ankara, 1968, s. 182.

¹⁰⁰ Mustafa Ergün, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.VI, S. 17, Mart 1990, s. 452; Aslında Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Partisi'nin eğitim politikasına kendisiyle birlikte yön veren isim olan Emrullah Efendi'den birçok alanda etkilenmişti. Bu konuda Osman Ergin: “Ziya Gökalp yarı şahsiyetini Emrullah Efendi'nin şahsiyetine borçludur” demektedir. Bkz: Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, c. III-IV, s. 1302.

İttihat ve Terakki Partisinin etkisinden uzak tutmuş, bu eğitim kurumun bir partinin arka bahçesi olmasına mani olmuştur.¹⁰¹

Ziya Gökalp'ın öğretmen yetiştirme ile ilgili fikirlerinin etkileri yalnız yaşadığı dönem ile sınırlanabilir.¹⁰² Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren köy öğretmeni yetiştirmesine önem verilmesinde onun “Güzideler köye giderek oraya medeniyet aşarlar; fakat kendilerinde millî kültür olmadığı için oradan da millî kültür alırlar. Böylece kendileri millî seçkinler haline gelirken köy de medenileşmiş olur”¹⁰³ söyleminin etkisi de vardır.

SONUÇ

Ziya Gökalp, Türk Düşünce tarihinde benzerine çok az rastlanılan bir şahsiyettir. O gençlik çağında II. Abdülhamid yönetimi ile mücadele etmiş, II. Meşrutiyet Devri'nin önde gelen fikir adamlarından olmuş, onun düşünceleri cumhuriyet döneminde etkilerini sürdürmüştür.

Osmanlı son dönem aydınları içerisinde hakkında en fazla yazı yazılanlardan biri Ziya Gökalp'tir. Esasında bu çok doğaldır; çünkü Ziya Gökalp, genç ömrüne çok şey sığdırmış müstesnâ bir kişiliktir. Edebiyattan sosyolojiye, estetikten eğitime kadar birçok düşünce alanında sözü olan bir düşünürdür.

Eğitim düşüncesi Ziya Gökalp'ın fikir dünyasında önemli bir yer işgal eder. Aynı zamanda o, İttihat ve Terakki Partisi'nin eğitim politikasına Emrullah Efendi ile birlikte yön veren isimlerden biridir.

Ziya Gökalp'ın başta sosyoloji olmak üzere çok çeşitli konularda malumatlı olması, onun eğitim hususunda farklı bakış açıları geliştirmesine katkı sağlamıştır.

Ziya Gökalp'ın eğitim alanında öncelikle üzerinde durduğu meseleler vardı. Örneğin; özellikle yüksek öğretim, öğrencisi ve hocasıyla birlikte siyasetten uzak olmalıydı. Üniversitedeki hocalar siyaset ve günlük hadiselerle ilgilenmek yerine, akademik faaliyet içerisinde olmalı, bilimsel araştırmalara zaman harcamalıydılar.

Ziya Gökalp'ın üstünde durduğu bir diğer konu eğitimin millî olmasıydı. O kesinlikle ulusal olmayan eğitime karşı çıkmaktaydı. Bu konuda döneminde çok ses getiren, *Muallim*'de yayınlanan “Millî Terbiye” ismiyle yazdığı makaleleri önemlidir.

Ziya Gökalp'ın, eğitimde üzerinde durduğu meselelerden biri de öğretmen konusudur. Kendisi de hocalık yapan Gökalp, öğretmenlik kurumunun yüceltilmesiyle birçok eğitim sorununun çözüme kavuşacağı fikrindedir.

Ziya Gökalp, diğer konularda olduğu gibi öğretmenlik alanında da samimiyetin, sevginin önemli olduğunu vurgulamaktaydı. Öğretmenliğin para gayesi ile değil, “aşk”la icra edilmesi gerektiği fikrini savunmaktaydı.

¹⁰¹ Şevket Beysanoğlu, “Baltacıoğlu ve Gökalp'la İlgili Birkaç Anısı” *Yeni Adam*, S. 921, (Mayıs 1978), s. 47.

¹⁰² Hüseyin Akyüz, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Meselesi, Türk Milli Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği”, *Türk Milli Eğitimi I. Kurultayı*, Ankara, 1979, s. 205.

¹⁰³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 41–42.

O, diğer eğitimcilerden farklı olarak öğretmenin, özellikle sosyoloji ve felsefe bilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Çünkü adı geçen bilim dalları olmadan, öğretmenlerin duygu ve düşüncelerini dengeli bir biçimde öğrencilere aktarması çok zordu.

Ziya Gökalp, Malta sürgünü dolayısı ile Kurtuluş Savaşı'nda yeterince etkin olamamıştır; fakat her şeyden önce bir ideolog olan Ziya Gökalp, fikirleriyle genç Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU Nuran, "Ziya Gökalp'te İslamiyet Telakkisi", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl: XXIII/1-2, 1985.
- AKYÜZ Hüseyin, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Meselesi, Türk Milli Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği", **Türk Milli Eğitimi I. Kurultayı**, Ankara, 1979.
- AKYÜZ Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, 2001.
- _____, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri**, (1848-1940), Ankara, 1978.
- _____, "Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sorunu", **Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu**, 8-11 Haziran 1987, Ankara, Tarihsiz.
- _____, "Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi ve Balkan Savaşları", **Tarih ve Toplum**, S. 228, Aralık, 2002.
- ALTIN Hamza, **II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009.
- _____, "Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri", **Turkish Studies**, Volume 3-4, Summer, 2008.
- ANAR Suat, "Ziya Gökalp'in Öğretisinin Türk Eğitimine Etkisi", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Tez Özetleri**, Ankara, 1981.
- _____, "Gökalp, Ziya, Eğitim Anlayışı", **TDVİA**, c. XIV, İstanbul, 1996.
- BALTACIOĞLU İsmayıl Hakkı, "Ziya Gökalp'i Nasıl Tanıyorum", **Türk Kültürü**, S. 36, 1965.
- BERKES Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 2002.
- _____, "Ziya Gökalp", **Encyclopedia of Religion**, c. VI, New York, 1987.
- BEYSANOĞLU Şevket **Ziya Gökalp'te Diyarbakır, Diyarbakır'da Ziya Gökalp**, İstanbul, 1976.
- _____, "Baltacıoğlu ve Gökalp'la İlgili Birkaç Anısı" **Yeni Adam**, S. 921, Mayıs 1978.
- BİNBAŞIOĞLU Cavit, **Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Ankara, 1982.
- BORA, Bülent, **Ziya Gökalp**, İstanbul, 2000.
- CELKAN, Hikmet Yıldırım, **Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi**, İstanbul, 1990.
- _____, "Bir Düşünür ve Eğitici Olarak Ziya Gökalp", **Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyetin Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 2006.
- CUMBUR Müjgan, "Ziya Gökalp'e Göre Türk Kadını" **Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri**, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989.

- DAVISON Andrew, **Secularism and Revivalism in Turkey**, Yale University Pres, New Haven and London, 1998.
- DAVUT Yıldız Akpolat, “Türk Sosyolojisinde İki Solidarizm Anlayışı: Tekin Alp: Sosyal Siyaset, Ziya Gökalp: Sosyal Halkçılık”, **Türkiye Günlüğü**, S. 39, 1996.
- DEĞİRMENCİOĞLU Coşkun “Kriz ve Geçiş Döneminde Türk Düşüncesinde İki Çığır: Ziya Gökalp-Mehmet İzzet”, **Türk Yurdu**, c. XI, S. 44, 1991.
- DURU K. Nami **Ziya Gökalp**, İstanbul, 1975.
- _____, “Ziya Hakkında”, **Bilgi**, c. III, S. 31, 1 Kasım 1949.
- ERGİN Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, c. III–IV, İstanbul, 1977.
- ERGÜN Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ankara, 1996.
- _____, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. VI, S.17, Mart 1990.
- ERİŞGİL Mehmet Emin, **Bir Fikir Adamının Romanı, Ziya Gökalp**, İstanbul, 1984.
- ERÖZ Mehmet “Türk Sosyolojisinde Eskimeyen bir ses: Ziya Gökalp”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl: XXIII, S. 1–2, 1985.
- GÖÇGÜN Önder, **Hususi Mektuplarına Göre Ziya Gökalp’ın Hayat Görüşü**, Ankara, 1992.
- GÖKSEL, Ali Nüzhet Göksel, **Ziya Gökalp, Hayatı-Eserleri**, İstanbul, 1949.
- _____, **Ziya Gökalp’ın Hayatı ve Malta Mektupları**, İstanbul, 1931.
- GÖKSELOĞLU Engin, “Gökalp’ın Hayatı”, **Bilgi**, c. III, S. 31, 1 Kasım 1949.
- GÜNGÖR Harun, “Ziya GÖKALP’e Göre Eğitim ve Din Eğitimi”, **Türk Kültürü**, S. 315, Temmuz 1989.
- KAFADAR Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Ankara, 1997.
- _____, “Türk Aydınının Sâti Bey Hakkında Kimi Yanılgıları Üzerine Düşünceler”, **Türkiye Günlüğü**, S. 46, Yaz, 1997.
- KARDAŞ Rıza “Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tuba Ağacı Nazariyesi”, **Türk Kültürü**, Yıl: XVII, S. 194, 1978.
- _____, “II. Meşrutiyet Devrinin Üniversite Modeli ve İlk Üniversite Muhtariyeti”, **Türk Kültürü**, Yıl: XX, S. 227, Mart, 1982.
- _____, “Ziya Gökalp’ta Kültür ve Medeniyet Anlayışı”, **Türk Kültürü**, S. 177, 1977.
- KARPAT Kemal H., **İslam’ın Siyasallaşması**, (Çeviren: Şiar Yalçın), İstanbul, 2004.
- KİREÇÇİ Mehmet Akif, “Toynbee ve Gökalp’te Medeniyet Değişirme Sorunsalı ve Osmanlı Devleti’nin Çöküşüne Bakışlar”, **Türkler**, c. XIV, Ankara, 2002.
- KUDRET Cevdet, **Ziya Gökalp**, Ankara, 1963.
- MARDİN Şerif, “Religion and Secularism in Turkey”, **The Modern Middle East**, Edit. By Albert Hourani, Philp S. Khory, Mary C. Wilson, London, Great Britain, 1993.
- Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme II**, İstanbul, 1932.
- OKAY, M. Orhan “Gökalp Ziya”, **TDVİA**, c. XIV, İstanbul, 1996.
- OKTAY Ayla, “Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı II, 1987**, İstanbul, 1987.

- ORTAYLI, İlber, **Son İmparatorluk Osmanlı**, İstanbul, 2007.
- ÖZAKPINAR Yılmaz, "Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp'in Yeri", **Türkler**, c. XIV, Ankara, 2002.
- SİRRİYEH Elizabeth, **Sufis and Anti-Sufis**, Ricmand, 1999.
- ŞEHİSUVAROĞLU Bedi N., "Ziya Gökalp'in Ölümüne Dair", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 8, Ağustos 1977.
- Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun Muvakatı**, İstanbul, 1329.
- TEKELİ İlhan, İLKİN, Selim, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, 1993.
- TİMURTAŞ Faruk K., "Büyük Fikir Adamımız Ziya Gökalp", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 10, Ekim 1974.
- _____, "Ziya Gökalp", **Türk Kültürü**, S. 2, Aralık, 1962.
- TUNA Korkut "Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı", **Türk Sosyoloji Dergisi**, Yıl: 1, S. 1, 1995.
- Türk Yurdu**, c. I, S. 2, Teşrin-i Sani 1340.
- Türk Ansiklopedisi**, c. XV, Ankara, 1968.
- TÜTENGİL C. Orhan, "Ziya Gökalp'in Diyarbekir Gazetelerindeki İlk Yazıları", **Türkiyat Mecmuası**, c. XI, 1954.
- Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, (Çeviren: Kadir Günay), Ankara, 1979.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1998.
- VESELA Zdenka, Mehmet Ziya Gökalp, **Dictionary of Oriental Literatures**, (Edit. Jırı Becka), London, 1974.
- YAĞMURDERELİ Zeki, **Ziya Gökalp'in Ölüm Yılında Yazılanlardan Seçmeler**, Ankara, 1982.
- Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, İstanbul, 1998.
- Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Ankara, 1343.
- _____, **Kızıl Elma**, (Hazırlayan: Hikmet Tanyu), Ankara, 1976.
- _____, **Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), Ankara, 1976.
- _____, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, (Hazırlayan: İbrahim Kutluk), Ankara, 1976.
- _____, **Yeni Hayat, Doğru Yol**, (Hazırlayan: Müjgan Cumbur), Ankara, 1976.
- _____, **Altın Işık**, (Hazırlayan: Şevket Kutkan), Ankara, 1976.
- _____, **Türk Töresi**, (Hazırlayan: Hikmet Dizdaroğlu), Ankara, 1976.
- _____, **Malta Konferansları**, (Hazırlayan: Fahrettin Kırzioğlu), Ankara, 1977.
- _____, **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Hazırlayan: Yalçın Toker), İstanbul, 1989.
- _____, **Tamamlanmamış Eserler**, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), Ankara, 1985.
- _____, **Makaleler I**, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul, 1976.
- _____, **Makaleler II**, (Haz: Süleyman Hayri Bolay), Ankara, 1982.
- _____, **Makaleler IV**, (Hazırlayan: F. Ragıp Tuncor), Ankara, 1977.
- _____, **Makaleler V**, (Haz: Rıza Kardaş), Ankara, 1981.
- _____, **Makaleler VII**, (Haz: Abdülhalûk Çay), Ankara, 1982.
- _____, **Makaleler VIII**, (Haz: Ferit Ragıp Tuncor), Ankara, 1981.
- _____, **Makaleler IX**, (Haz: Şevket Beysanoğlu), Ankara, 1980.

- _____, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (Haz: Rıza Kardeş), İstanbul, 1973.
- _____, **Çınaraltı Konuşmaları**, Ankara, 1966.
- _____, “Milli Terbiye I”, **Muallim**, c. I, S. 1, 15 Temmuz 1332.
- _____, “Milli Terbiye II”, **Muallim Mecmuası**, c. I, S. 2, 15 Ağustos 1332.
- _____, “Milli Terbiye III”, **Muallim**, c. I, S. 3, 15 Eylül 1332.
- _____, “Milli Terbiye VI”, **Muallim Mecmuası**, c. I, S. 8, 1 Mart 1333.
- _____, “Maarif Meselesi I”, **Muallim Mecmuası**, c. I, S. 11, 1 Haziran 1333.
- _____, “Maarif Meselesi II”, **Muallim Mecmuası**, c. I, S. 12, 1 Temmuz 1333.
- _____, **Yeni Mecmua**, c. II, S. 53, Temmuz, 1334.
- Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri**, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989.